

BİBLİYOGRAFYA :

Arşiv Belgeleri. BA, A.DVN, dosya nr. 2, 5/39; 7/71; 21/2, 3, 4, 5, 35, 37, 38, 59; 37/11, 79, 86, 94; 2130/22, 22, 63, 76; BA, A.NŞT. Ordu, dosya nr. 1; BA, HH, nr. 408, 415, 8231; BA, Mûzehheb Fermanlar, nr. 65; BA, MD, nr. 3, s. 21, 53, 344/1014; nr. 5, s. 612/1698; nr. 7, s. 283/800, 285/807, 289/819; nr. 89, s. 4/11; nr. 160, s. 3; BA, İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 2; BA, Buğuruldu Defteri, nr. 3, s. 24/2; BA, KK, nr. 67, vr. 210*, 271*; BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 811; TSMA, nr. E 664/62, 65, 66; E 770/67, 68, 235, 329; E 4502; E 5207/64, 5217/1, 9; E 5226/30, 33; E 5423/10, 5814/2, 9291/3; Türk İslâm Eserleri Müzesi, nr. 2285, 2288, 2291, 2296.

Kaynaklar. Kanunnâme-i Âl-i Osmân (nşr. Abdülkadir Özcan, "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", TD, sy. 33 [1982], içinde), s. 36; Münşeât Mecmuası, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 760; Münşeât Mecmuası, Süleymaniye Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 5867; Feridun Bey, Münşeât, II, İstanbul 1275; Selânikî, Târih (İpsirli), I, 66, 150.

Belge Neşirleri ve İncelemeler. L. Fekete, *Einführung in die Osmanisch-Türkische Diplomatie der Türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, Budapest 1926; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 364; a.mlf., "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Mûnasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea", TTK Belleten, III/9 (1939), s. 99-106; M. Guboglu, *Paleografa şi Diplomatica Turca-Osmana. Studii şi Album*, Bucarest 1958; U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615*, Oxford 1960; a.mlf., "Farmân", EI² (İng.), II, 805; B. Nedkov, *Osmanatirska Diplomatika i Paleografa*, Sofia 1966; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografa ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1979; a.mlf., "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", TTK Belgeler, V-VIII/9-12 (1972), s. 14; A. C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans der Fräctigen an Vasatten, Militärbeamtete, Beamte und Richter*, Wien 1986, II, s. xix, urkunde nr. 14, 20, 22, 24, 30; Ayşegül Nadir, *Osmanlı Padişah Fermanları*, London 1986; Halil İnalıcık, "Bursa Şer'iyye Sicillerinde Fâtih Sultan Mehmed'in Fermanları", TTK Belleten, XI/44 (1947), s. 697-703; a.mlf., "Şikâyet Hakkı: 'Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar", Osm.Ar., VII-VIII (1988), s. 40; N. H. Biegan, "Some Peculiarities of Fermans Issued by the Ottoman Treasury in the Sixteenth Century", Ar. Ott., I (1969), s. 9; Klaus Schwarz, "Zur Blockade der Dardanellen Während des Venezianisch-Osmanischen Krieges um Kreta im Jahre 1650", WZKM, LXXVII (1987), s. 81; Bekir Küçüköğlu, "Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatîği Bakımından Ehemmiyeti", Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri. 30 Nisan - 2 Mayıs 1986 (Bildiriler), İstanbul 1988, s. 173; Halil Sahillioğlu, "Ruznamçe", a.e., s. 136-137, belge 10-12; Mübahat S. Küçüköğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine", a.e., s. 102-107; Pakalın, I, 607-608.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

FERRÂ, Ebû Ya'lâ

(bk. EBÜ YA'LA el-FERRÂ).

FERRÂ, Yahyâ b. Ziyâd

(يحيى بن زياد الفراء)

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd
b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'

(ö. 207/822)

Arap dili ve tefsir âlimi.

144 (761-62) yılında Kûfe'de doğdu. Baba tarafından Benî Minkâr'ın veya Benî Esed'in âzâtlısı bir aileye mensuptu. Bu sebeple Kûfî, Esedî, aslen Deylemlî oldukları için de Deylemî nisbeleriyle anılır. Çocukluğu ve ilk tahsil yılları Kûfe'de geçti. İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile teyze çocuğu oldukları bilinmektedir. Lakabı olan Ferrâ her ne kadar "kürk yapan, kürk satan" anlamına geliyorsa da kaynaklarda onun bu meslekle meşgul olduğuna dair bilgi yoktur. Bu lakabın ona kelâmı (söz) tahlil ve tetkik ettiği için (yefrî'l-kelâm) verildiği söylenmektedir (Sem'ânî, IV, 352). Süyûtî, Ferrâ'nın kürkçülükle hiçbir ilgisinin bulunmadığını belirtmekte (*Tuḥfe-tü'l-erib*, vr. 194^b), dil konularını inceleyerek düzene koyduğu için, deriden yapılan giyecekleri biçip diken kimseye benzetilerek ona bu lakabın verildiğini söylemektedir. Ancak fery kelimesi ayrıca "takdir edilecek, insanı hayrete düşürecek işler yapmak" anlamına da geldiğinden çalışmalarındaki olağanüstü başarı ve güzellikten dolayı kendisine bu lakabın verilmiş olması da mümkündür.

Ferrâ'nın ders arkadaşı olduğu anlaşılan Kûfeli muhaddis ve zâhid Hennâd b. Serî'nin anlattığına göre Ferrâ derslerde not tutmaz, dinlemekle yetinir, fakat tefsir veya lugatla ilgili bir söz geçtiği zaman hocadan tekrar etmesini isterdi. Bu sebeple Hennâd, onun kendisine lâzım olan şeyleri ezberlediği kanaatini taşımaktadır. Başlangıçtan beri lugat ve tefsir ilmine daha fazla alâka gösterdiği anlaşılan Ferrâ tahsiline Basra'da devam ederek Halil b. Ahmed, Yûnus b. Habîb gibi meşhur âlimlerden ders okudu. Kaynakların bildirdiğine göre Ferrâ Halil'den ziyade Yûnus b. Habîb'in derslerine devam etmiştir. Basra'da Arap dili, tefsir ve kıraat alanlarındaki tahsilini tamamlayıp Kûfe'ye döndüğünde, bu muhitte nahivle meşgul olanların kendilerine rehber edindikleri

Ruâsî'nin *Kitâbü'l-Fayşal*'ını (*el-Faşl*) iyice öğrenmiş bulunuyordu.

Mehdî-Billâh devrinde (775-785) hocası Ruâsî'nin tavsiyesiyle Bağdat'a gittiği zaman şehrin en yetkili âlimi olan Kisâî ile yaptığı ilmî tartışmada nahivdeki üstünlüğünü görünce onun gözde talebeleri arasında yer aldı. Daha sonraki yıllarda saraya ve devlet adamlarının çevresine girmesi ve buralarda tanınması da hocası vasiyetiyle oldu. Ferrâ'nın Bağdat'a gidişi ve Kisâî ile tanışması hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Onun faydalandığı pek çok âlim ve râvinin başında Kisâî gelmektedir. Kisâî'den daha ziyade kıraata dair rivayetleri ve nahvin inceliklerini öğrendi. Nahiv alanında ayrıca Ruâsî'den, lugat konusunda Yûnus b. Habîb'den, dil ve edebiyat konusunda fesahatiyle meşhur bedevîlerden olan Ebû'l-Cerrâh, Ebû Servân ve Ebû Ziyâd el-Kilâbî'den, şiir ve ahbâr* alanında da Mufaddal ed-Dabbî'den istifade etti.

Ferrâ 187 (803) yılından önce çevresinde kendini kabul ettirmiş ve halifenin huzuruna davet edilecek derecede şöhret ve itibar sahibi olmuştu. Bununla beraber gerek nahiv gerekse Kur'an ilimleri alanında dönemin en önemli şahsiyeti sayılması Kisâî'nin ölümünden (189/805) sonraya rastlamaktadır. Kisâî vefat edince arkadaşlarının ısrarı üzerine onun yerine geçti ve o tarihten itibaren hocalık hayatı başlamış oldu. Me'â-ni'l-Kur'ân'dan sonra yazmaya başladığı *el-Hudûd*'un telifine dair rivayetler de onun Bağdat'taki ilmî itibarını açık şekilde göstermektedir. Bu rivayetlerden birine göre Halife Me'mûn ondan, nahiv usulüne ve bedevîlerden derlenmiş fasih Arapça'ya dair malzemeye ilgili bir eser telif etmesini istemiş, sarayda kendisine bir yer ayırtmış, her türlü ihtiyacını karşılayacak ve ona hizmet edecek kimseler tayin etmiş, eserini yazdıracağı verrâklar tahsis etmiştir. II. (VIII.) yüzyılın sonu ile III. (IX.) yüzyılın ilk yıllarında Kur'ânî ilimler sahasında Bağdat'ta en büyük otorite olarak kabul edilen Ferrâ'nın dersleri ve imlâ meclisleri büyük rağbet görüyordu. Me'mûn'un oğullarına da hocalık yapan Ferrâ'nın yetiştirdiği pek çok talebe arasında Ebû Abdullah et-Tuvâl, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ebû Muhammed el-Yezîdî, Basra dil mektebinin en tanınmış simalarından biri olan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, aynı mektebin önde gelen âlimlerinden Ebû Yûsuf İbnü's-Sik-

kîf, Kûfe dil mektebine mensup nahiv âlimlerinden ve Sa'leb'in hocalarından Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Kâdim, dil ve edebiyat âlimi Ebû Amr Şemr b. Hamdeveyh el-Herevî, aynı zamanda Ferrâ'nın râvisi ve verrâklarından biri olan Ebû Abdullah Muhammed b. Cehm es-Simmerî, Sa'leb'in hocaları arasında adı geçen Ebû Muhammed Seleme b. Âsım en-Nahvî zikredilmektedir. Ferrâ Bağdat'ta ikamet etmekle beraber Kûfe ile ilgisini kesmez, senenin sonu yaklaşınca Kûfe'ye giderek yakınlarının arasında kırk gün kalır ve kazandıklarını onlara dağıtırdı. 206 (822) yılında hacca giden Ferrâ, zilhicceyi (mayıs) Mekke'de geçirdikten sonra dönüşünde 207 yılının başlarında vefat etti.

Dindarlığıyla övülen Ferrâ çok para kazanmaktan hoşlanır, bu sebeple durup dinlenmeden çalışırdı. Buna rağmen son derece sade bir hayat yaşardı. Talebelerini ciddi bir tavırla karşılayarak onları kapısının önünde toprak zemine oturturdu (Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XIII, 9-10). Hoşlanmadığı kimseler hakkında konuşurken bile hissiyata kapılmaz, onların iyi ve güzel taraflarını söylerdi.

Ferrâ, nahvin bütün meselelerinin henüz açıklığa kavuşmadığı bir dönemde yaşadığından bunlar üzerinde önemli çalışmalar yapmıştır. Halife Me'mûn'la tanışmasını sağlayan, devrin belâgatı ve fesahatıyla meşhur âlimlerinden Sümâme b. Eşres'in Ferrâ hakkındaki sözleri onun yaygın şöhretini, çeşitli ilimleri vukufunu ve şahsiyetini belirtmesi bakımından önemlidir. Halifenin huzuruna girebilmek için defalarca saraya gidip gelen Ferrâ'nın kim olduğunu anlamak için kendisiyle görüşen ve belli başlı alanlardaki bilgisini yoklayan Sümâme onun son derece edepli ve vakur, lügat ve nahiv sahasında derinleşmiş, çeşitli fikhî meselelere vâkıf, nücûm ve tıp ilimlerinde bilgi sahibi, *eyyâmü'l-Arab**'ı ve Arap şiirini çok iyi bilen bir kimse olduğunu gördükten sonra, "Sen Ferrâ'dan başkası olamazsın" demiştir (Hatîb, XIV, 151; İbnü'l-Kıftî, IV, 12-13).

Her şeyden önce bir nahiv âlimi olan Ferrâ hocası Kisâi'yi bile zamanla gölgede bırakmıştır. Nitekim kendisi henüz hayatta iken Kûfeliler onu bu ilimde Kisâi'den daha büyük bir âlim olarak kabul etmişlerdir. Öğrencisi Seleme b. Âsım'ın, Ferrâ daha büyük bir nahiv âlimi olduğu halde onun Kisâi'yi kendi-

sinden büyük telakki etmesine hayreti bu yüzdendir (İbnü'l-Kıftî, IV, 8). "Nahiv Ferrâ'dır ve Ferrâ nahivde emîrü'l-mü'minindir" şeklindeki yaygın kanaat de bunu göstermektedir (Hatîb, XIV, 152). Her ne kadar eski müellifler, Kûfe mektebinin tarihî seyrinde ve kıraat alanındaki önemli yeri dolayısıyla Kisâi'yi nahivde de birinci, Ferrâ'yi ise ikinci şahsiyet olarak kabul ederlerse de Zübeydî ve İbnü'l-Kıftî, yalnız dil konusundaki ilmi seviyesini dikkate alarak onu "Kûfiyyûn'un en üstünü ve en âlimi" diye nitelendirirler (Ebû Bekir ez-Zübeydî, s. 131; İbnü'l-Kıftî, IV, 1). İbn Hallikân da Ferrâ'yi nahivde, lügatta ve edebiyatın çeşitli dallarında bu şekilde tavsif eder (*Vefeyât*, V, 225).

Kıyasla çok önem veren Ferrâ bunu dil meselelerine ve başka konulara da uygular. Sadece öğrendiklerini ve derlediği bilgileri telif ve nakletmekle kalmaz, bunları inceleyip tahlil eder ve yeni bir takım sonuçlara varırdı. Nitekim Kisâi, "Ferrâ mı yoksa Ahmer mi daha büyük âlimdir?" şeklinde bir soruya Ahmer'in daha bilgili, ancak Ferrâ'nın daha akıllı, daha geniş görüşlü olduğu, bu sebeple kendi düşünce ürünü olan bilgiler bakımından onu daha âlim bulduğu cevabını vermiştir (Zeccâcî, s. 212).

Arapça'nın özelliklerinin ve kurallarının tesbit edilmesinde Ferrâ'nın büyük hizmeti olmuştur. Sa'leb'in kanaatine göre Arapça'yi unutulup kaybolmaktan koruyan odur. Çünkü münakaşa konusu olan bu dil hakkında herkes dilediği iddiada bulunuyor, birçok kimse aklının erdiği, kabiliyetinin el verdiği kadar konuşuyor ve o günün âlimleri de diğer ilim adamlarının sözlerini tekrarlamaktan öte bir şey yapmıyorlardı. Tenkitsiz ve değerlendirilmeden nakledilen bu sözler de halledilmemiş problemler halinde kalıyordu (Ebû Bekir ez-Zübeydî, s. 131). İşte böyle bir durumda Ferrâ, gerek kendisinden öncekilerin gerekse çağdaşlarının fikir ve kanaatlerini karşılaştırmakla yetinmemiş, bunları tenkit ederek kendi görüşüne göre birleştirmiş ve meseleleri uyumlu bir sistem haline getirmiştir. Kûfe mektebine mensup olmasına rağmen Basriyyûn'un doğru bulduğu görüşlerini de benimser ve savunurdu. Bu sebeple kendisi, Basra ve Kûfe mekteplerini mezceden Bağdat mektebinin kurucusu olarak da kabul edilir.

Eserleri. Ferrâ çok verimli bir müellif olup kaynaklarda yirmi beş kadar ese-

rinden söz edilmektedir. Ancak bunlardan sadece dördü günümüze kadar gelebilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: 1. *Me'âni'l-Kur'ân*. Ferrâ'nın *Tefsîru müşkili i'râbi'l-Kur'ân* diye adlandırdığı bu eseri onun en tanınmış iki kitabından biridir. Daha sonraki lügat ve gramer çalışmalarına esas teşkil eden başlıca kaynaklardan biri olan eserde âyetlerdeki dil özelliklerinden hareketle Arapça'nın sarf ve nahvi tesbit edilmiştir. Eser, muhtelif kütüphanelerdeki nüshalarına dayanılarak üç cilt halinde yayımlanmıştır (nşr. Ahmed Yûsuf Necâfî — M. Ali en-Neccâr, Kahire 1955; M. Ali en-Neccâr, Kahire 1966; Abdülfettâh İsmâil Şelebî — Ali en-Necdî Nâsîf, Kahire 1972). 2. *el-Eyyâm ve'l-leyâlî (ve's-şühâr)*. Gündüz, gece, haftanın günleri ve aylarla ilgili kelimeleri ihtiva eden sözlük mahiyetindeki eser, bilinen üç nüshası (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 179; Sezgin, *GAS*, VII, 343) esas alınarak İbrâhim el-Ebyârî tarafından neşredilmiştir (Kahire 1375/1956; 1400/1980). 3. *el-Müzekker ve'l-mü'enneş*. Arap dilinde isimle sıfatın, fâille fiilin sıfı ve cins bakımından uyumunda, zamirler, fiilimsiler, işaret sıfatları vb. önemli konularda müzekkerlik ve müennesliğin doğurduğu birtakım güçlükleri halletmek için yazılan ilk eserdir. Ferrâ, diğer kitapları gibi bunu da öğrencilerine imlâ ettirmek suretiyle, ölümünden üç yıl önce Me'mûn'un kumandanlarından Tâhir b. Hüseyin adına telif etmiştir. *el-Müzekker ve'l-mü'enneş* ilk defa Mustafa ez-Zerkâ (diğer iki kitabı ile birlikte *el-Mecmû'atü'l-lugaviyye* içinde, Beyrut-Halep 1345), daha sonra Ramazan Abdütevâb (Kahire 1975, 1989 [?]) tarafından yayımlanmıştır. 4. *el-Mağşûr ve'l-memdûd*. Arapça'da son harfleri elif-i maksûre ve elif-i memdûde olan kelimelere dairdir. Eseri Abdülazîz el-Meymenî (Kahire 1967) ve Mâcid ez-Zehebî (Kahire 1983) neşretmişlerdir. 5. *el-Behâ (el-Behî)*. Konuşma dilinde görülen hatalı kelime ve kullanımlara dair olup genellikle "Kitâbü Mâ telhanû fihi'l-âmmeh", "Laḥnû'l-âmmeh" benzeri adlarla anılan eserlerin ilk örneklerinden biridir. Ferrâ bu kitabını Tâhir b. Hüseyin'in isteği üzerine kaleme almıştır. Eseri gördüğünü belirten İbn Hallikân bunun küçük hacimde bir kitap olduğunu, Sa'leb'in *el-Faşıḥ*'inin esasını teşkil ettiğini kaydeder (*Vefeyât*, V, 229). 6. *el-Hudûd (Hudûdün-nahv)*. Ferrâ'nın, talebelerine on altı yılda imlâ ettiği bu eser sadece onun değil bütün Kûfe mektebi mensupları-

nın nahiv konusunda yazdığı kitapların en önemlisi sayılmaktadır. Müellif eserini her birine "had" (tarif) adını verdiği kırk altı bölüme ayırmış ve her bölümde Arapça'nın çeşitli meselelerini ele almıştır (Tüccar, s. 52-53). Daha sonra gelen bazı dil âlimleri nahve dair teliflerinde bu eseri örnek almışlar, hatta Ebû'l-Hasan er-Rummânî gibi bazı müellifler eserlerine aynı adı vermişlerdir. 7. *Hurâfû'l-mu'cem*. Ferrâ'nın hayatını anlatan kaynaklarda böyle bir eserinden söz edilmemekle beraber İbn Reşîk el-Kayrevânî kafiye bahsederken bu eserden iktibasa bulunmuştur (el-*Umde*, I, 100). 8. *İhtilâfû ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve's-Şâm fi'l-Meşâhif* (İbnü'n-Nedîm, s. 36).

Ferrâ'nın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Âletü'l-kütâb* (*Âletü'l-katib* veya *Âlatü'l-katib*), el-*Cem' ve't-teşniye fi'l-Kur'an*, el-*Ebniye*, el-*Emâlî*, Fa'ale ve ef'ale, *Garibü'l-hadîs*, el-*Kâfi fi'n-naḥv*, *Luḡatü'l-kabâ'il*, *Luḡatü'l-Kur'an*, el-*Meşâdir fi'l-Kur'an*, *Kitâbü Mülâzım*, *Müşkilü'l-luḡa*, en-*Nevâdir*, en-*Nüdbe*, et-*Tasrîf*, el-*Vakf ve'l-ibtidâ*, el-*Vâv*, *Yâfi'* ve *yefe'a*. Bazı kaynaklarda ve yeni araştırmalarda el-*Fâḥir fi'l-emşâl* adlı eser Ferrâ'ya nisbet edilmişse de bunun, Ferrâ'nın talebelerinden ve râvilerinden Seleme b. Âsım'ın oğlu Ebû Tâlib el-Mufaddal'a ait olduğu tesbit edilmiştir.

Ferrâ hakkında yapılan belli başlı çalışmalar şunlardır: Ahmed Mekki el-Ensârî, *Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ ve mezhebühü fi'n-naḥv ve'l-luḡa* (Kahire 1964); Abdülhamîd Muhammed Abdülkerîm es-Subhî, el-*Lehecâtü'l-'Arabiyye fi Me'âni'l-Kur'an li'l-Ferrâ* (bk. bibl.); Zülfikar Tüccar, *al-Farrâ*, *Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatındaki Mevkii* (doktora tezi, bk. bibl.); Ahmed Alemüddin el-Cündî, *Fi'l-Kur'an ve'l-'Arabiyye min tûrâşin luḡaviyyin mefkûd* (Mekke 1410).

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an* (nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî — M. Ali en-Neccâr), Kahire 1955, I, 1; a.mlf., *el-Müzekker ve'l-mu'enneş* (nşr. Ramazan Abdütevâb), Kahire 1975, nâşirin mukaddimesi; Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm, *Garibü'l-hadîs* (nşr. Muhammed Abdülmuîd Han), Haydarâbâd 1967, I, 8; II, 86; III, 44; IV, 93 vd.; Zeccâcî, *Mecâlisü'l-'ulemâ*, Küveyt 1962, s. 102, 212, 251-252, 258-259, 269-270; Sirâfî, *Aḥbârü'n-naḥviyyin ve'l-Başriyyin* (nşr. F. Krenkow), Beyrut 1936, s. 34; *Tehzibü'l-luḡa*, I, 18, 26; VII, 631; Ebû Bekir ez-Zübeydî,

Ṭabakâtü'n-naḥviyyine'l-luḡaviyyin (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1952, s. 71, 131-132, 143-146, 150 vd., 213, 234; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 34, 35, 36, 46, 47, 51, 66-72; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde*, Kahire 1325, I, 100; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 196; XIV, 149-155; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), IV, 352; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elib-bâ'* (nşr. İbrâhim es-Sâmerrâî), Bağdâd 1959, s. 97-103; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 358; II, 440, 479; III, 389; a.mlf., *Mu'cemü'l-üde-bâ'*, V, 109, 113; XIII, 9-10, 192; XVI, 123; XX, 9-14; İbnü'l-Kiftî, *İnbâḥü'r-ruvât*, I, 69, 151; II, 36, 37, 40, 56, 57, 81, 257, 270, 273, 314, 351; III, 12, 56-57; IV, 1, 7-23; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 325; V, 225-229; Ebû'l-Fidâ, *el-Muḥtaşar* (nşr. Yo. Yac Reiske v.dğr.), Hafniae 1789, I, 37, 111; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 38-41; İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 261; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 371; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât*, Kahire 1326, s. 173, 411; a.mlf., *el-Müz-hir*, I, 96; II, 95; a.mlf., *Tuḥfetü'l-erib*, Feyzulah Efendi Ktp., nr. 1414, vr. 194; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-müfessirin*, II, 367; Taşköprizâde, *Miftâḥu's-sa'ade*, I, 144; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-edeb*, I, 8, 516; II, 99, 259; III, 195; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1577, 1980; *İzâḥu'l-mek-nûn*, I, 5; II, 325; *Hediyyetü'l-'ârîftin*, II, 514; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, IV, 235-236; Yağmurî, *Nûrü'l-kabes* (nşr. R. Sellheim), Wiesbaden 1964, s. 95, 301; Abdülazîz el-Meymenî, *İkldü'l-Ḥizâne*, Lahor 1927, s. 105; Brockelmann, *GAL*, II, 200; *Suppl.*, I, 178-179; Sezgin, *GAS*, II, 87; VII, 343-344; VIII, 108, 116, 117, 123-125, 271; a.mlf., *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul 1956, s. 157; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 192-223; Ahmet Bulut, *Arap Dil ve Edebiyatında Emsâl* (doktora tezi, 1984), İSAM Ktp., NMÇ, nr. 1321, s. 27, nr. 38; Abdülhamîd Muhammed Abdülkerîm es-Subhî, *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fi Me'âni'l-Kur'an li'l-Ferrâ*, Kahire 1406/1986; Zülfikar Tüccar, *al-Farrâ*, *Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatındaki Mevkii* (doktora tezi, 1987), İSAM Ktp., NMÇ, nr. 1378; Ahmed Âlemüddin el-Cündî, *Fi'l-Kur'an ve'l-'Arabiyye min tûrâşin luḡaviyyin mefkûd li-Ebî Zekeriyâ el-Ferrâ*, Mekke 1410; a.mlf., "Tûrâşin mefkûdün ma'a kitâbeyni mefkûdeyni li'l-Ferrâ", *ME*, LII/5 (1980), s. 912-934; Edmund Becks, "Studen zur Geschichte der kufischen Koranlesung in den beiden ersten Jahrhunderten. I", *Orientalia*, XVII, Roma 1948, s. 326-355; a.mlf., "Die Zuverlässigkeit der Überlieferung von ausser 'uṭmanschen Varianten bei al-Farrâ", *a.e.*, XXIII (1954), s. 412-435; a.mlf., "Die b. Mas'ûdvarianten bei al-Farrâ", *I*, *a.e.*, XXV (1956), s. 353-383; a.mlf., "Die b. Mas'ûdvarianten bei al-Farrâ", *II*, *a.e.*, XXVIII (1959), s. 186-205, 230-256; H. Ritter, *Philologia*, XIII, 240 (*Oriens*, II, 1949); Nihad M. Çetin, "Arapça'da Kelimelerin Müzekkerlik ve Müenneslik Keyfiyetine Dair Mütakal Eserler", *ŞM*, I (1956), s. 90-91; R. Blachère, "al-Farrâ", *EI*² (İng.), III, 806-808.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

FERRÂ el-BEĞAVÎ

(bk. BEĞAVÎ, Ferrâ).

FERRÂŞ

(الفَرَّاش)

Halife ve sultanların yatak ve halılarını seren, çadırlarını kuran kişi; cami, medrese gibi vakıf eserlerinin temizlik işleriyle uğraşan görevli.

Sözlükte "bir şeyi yaymak, döşemek" anlamına gelen Arapça *ferş* (*fırâş*) masdarından türetilmiş bir kelimedir. Abbâsîler, Gazneliler, Selçuklular ve Memlûkler gibi İslâm devletlerinde bu görevi yapanlar *ferrâşûn* (*ferrâşân*) şeklinde anılmaktaydı. Osmanlılar'da ise *ferrâş* kelimesi, saray hizmetlisi dışında çeşitli vakıf eserlerin temizliğiyle ilgilenen görevliler için kullanılmıştır. Kutsal yerlerde (Mekke, Medine) temizleyicilik yapmayı övünç vesilesi sayanlara da *ferrâşûn* adı verilir.

Saraylarda *ferrâşların* toplandığı yere "ferrâşhâne", yatak ve yaygıların bulunduğu odaya ise "hizânetü'l-ferş" veya "firâşhâne" denilirdi. Ferrâşların başında "ferrâşbaşı" veya "mihter-i ferrâşân" denilen görevli bulunurdu. Mihter-i ferrâşânın emrinde "firâşî" adı verilen çok sayıda gulâm çalışırdı; bunlar çadırları kurmak ve sökmekle görevliydi. Halife Muktedir-Billâh devrinde (908-932) dârülhilâfede sekiz yüz ferrâşın görev yaptığı belirtilmektedir (Sâbî, s. 8).

Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'sinde bu görevliyle ilgili birtakım bilgiler bulunmaktadır. Buna göre *ferrâş* olacak kişilerin hangi şehirden ve hangi mezhepten olduğu araştırılmalı, Kum, Sâve ve Reyîliler'le Şiîler kesinlikle bu göreve getirilmemelidir. Bu bilgiler, ferrâşın sarayda sultana yakın bir görevli olduğuna işaret eder. Kaynaklardan bazı Ermeniler'in de ferrâş olarak istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sultan Alparslan'ı yaralayan ve ölümüne sebep olan, Yûsuf el-Hârizmî'yi öldüren mihter-i ferrâşân bir Ermeni idi (Râvendî, I, 119; *Aḥbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 54). İlhanlılar zamanında ferrâşlar vilâyet gelirlerinden bahşış alırlardı. Safevîler'de de ferrâşbaşı adlı bir görevli bulunuyor, şahın köşkünün hizmetini yapmanın yanında sarayda kullanılan aydınlatma cihazlarının saklandığı "meş'alhâne" adı verilen odanın da baş sorumlusu olarak vazife yapıyordu.

Osmanlılar'da ise *ferrâş* kelimesi cami, medrese, mektep, han, hamam, kervansaray vb. vakıf eserlerin temizliğiyle